

den bij de Nederlandse koopvaardij of bij de Koninklijke Marine of van personen van wie men wist of aannam dat zij dienden in andere Nederlandse strijdkrachten. Voorts: in Duitsland en de door Duitsland bezette delen van Europa werkten enkele honderdduizenden Nederlanders, de meesten in Duitsland zelf. Brieven kwamen met steeds grotere vertraging door, verlof werd niet meer gegeven. Velen hadden zich aan die arbeidsinzet onttrokken: sommigen hadden hun arbeidsplaats in Duitsland eigener beweging verlaten, anderen waren, met verlof in Nederland, niet naar die arbeidsplaats teruggekeerd, nog anderen waren voor hun eerste uitzending niet opgekomen.¹ Al die z.g. 'contractbrekers' en 'weigeraars' van de arbeidsinzet vormden het gros van de onderduikers, maar onder dezen bevonden zich in de zomer van '44 ook anderen: ruim vijfduizend mannelijke studenten die in mei '43 niet voor afvoer naar Duitsland waren opgekomen, wellicht vijftienhonderd vrouwelijke studenten die enige tijd later verplicht werk in Nederland hadden geweigerd, enkele duizenden andere jongeren die weggebleven waren van de Nederlandse Arbeidsdienst, op zijn minst tienduizend ex-militairen die zich in mei en juni '43 niet hadden aangemeld voor eventuele wegvoering als krijgsgevangenen, omstreeks achttienduizend Joden die zich met blijvend succes aan deportatie hadden weten te onttrekken, en duizenden anderen die op weer andere wijzen verzet hadden geboden dan wel betrokken waren bij de activiteit van illegale groepen. Al die onderduikers trachtte de bezetter in handen te krijgen, medio '44 vooral doordat hij de *Ordnungspolizei*, de *Arbeitskontrolldienst* en de Landwacht razzia's liet uitvoeren. Begin augustus vonden twee extra-grote razzia's plaats in de Noordoostpolder, 'Nederlands Onderduikers-Paradijs' (de bezetter was er op zoek naar arbeidskrachten die hij naar Zuid-Limburg wilde overbrengen waar grote grotten gemaakt moesten worden om er Duitse bedrijven in onder te brengen), en later in augustus werd het gebied van de Biesbos op onderduikers doorzocht door het Tilburgse bataljon van de *Ordnungspolizei* en militairen van de *Kriegsmarine*; in de Noordoostpolder werden slechts ruim honderd, in de Biesbos slechts ruim twintig onderduikers gegrepen.

Dergelijke grote razzia's hadden zich vooral in de zomer en herfst van '43 voorgedaan – wij hebben de indruk dat zij in de periode juni–augustus

¹ In het kader van de arbeidsinzet, d.w.z. door de Gewestelijke Arbeidsbureaus, werden in '44 in de maanden januari t.e.m. mei in totaal bijna twaalfduizend arbeidskrachten naar Duitsland 'bemiddeld', in juni en juli nog eens drieduizend; Seyss-Inquart had vertrouwd dat het er per maand tienduizend zouden zijn.